

Tin Ujević

Tanulmány-vázlat

Petar Popović

Úgynevezett modernista líránk sodrában biztos, hogy Tin Ujević a legjelentősebb név. Mert bárhogyan közelítjük is meg, mégis ő modernizmusunk legnagyobb klasszikusa. Különös ez a lírai név és különös lírai és esszéista életműve, mely majdnem félszázad alatt keletkezve oly erőteljesen gyűjti magába az összes lehető lélektani nyugtalanságokat és átformálódásokat, a humanizmus értelmét és a szép megérezését — azokat az állapotokat, törekvéseket, melyek ennek a válságos kornak bizonyos típusú értelmiségét jellemzik. Ez az erőteljes ember, a mi legnagyobb bohémunk (és bizonyára az európai bohémvilágnak is egyik legnagyobbja), olyan egyéniség, aki következetesen megmaradt a bohémvilág szegényének a bőrében, itta a maga bohém útján a bort, a szeszt és valószínűleg több éjszakát virrasztott át, mint a maga idejének bármelyik európai értelmiségije. Bámuljuk, hogy micsoda erő volt ez, aki mindezt keményen és vitézül kibírta (meg nem feledkezve arról sem, hogy milyen szűkös proletár-körülmények között élt), sőt mintegy húsz kötetre való művet is hagyott hátra, szinte áttekinthetetlen — és nagyon szuggesztív — bőséges lírai meg esszéista művet alkotva, melynek meg kell találni az értelmét és megillető helyét kultúránkban.

Sokat beszéltek és írtak Ujević életéről, művéről, nincstelenségéről, lumpolásáról és irodalmárkodásáról, de eddig nem vizsgálták különösebben és nem mutatták be, hogyan keletkezett az ujevići líra abban a kávéházi,

proletár, bohém életben, annak a kornak általában forgatagos, zűrzavaros valóságában. Tekintet nélkül arra, hogy ki mit fogad vagy nem fogad el belőle, tekintet nélkül a homályosságokra és a néha mutatkozó felmérhetetlen fantaszitikumokra, Ujevićnek ez a lírai életműve (sőt alapvető értelmében egész életműve is) tulajdonképpen lírai és bölcséleti szembeszegülés az idővel, a törvénytőlküliséggel és a rosszal, a humanizmus megnyilvánulása nemcsak az úgynevezett általános emberit tartalmazó dalokban és versekben, hanem azokban is, melyekben a költő énjének térben és időben terjedelmes drámája játszódott le, a korai ifjúság naív inkantációitól az ujevići é n minden lehetséges peripétiáin és hőmérsékletein át egészen a független és büszkén az idő fölé emelkedő ember bölcséleti elmélkedéséig és csendes jóságáig. Ifjúságát kivéve, amikor a nemzeti forradalmi mozgalom tagja volt és valamivel később, az első világháború idején, amikor önkéntes volt a francia tengerészetben, Ujević nem tartozott semmiféle párthoz, mozgalomhoz, klikkhez vagy családhoz, semmiféle csoportosuláshoz, hanem tulajdonképpen függetlenül, a maga öntudatára támaszkodva élt. Csakis így alakulhatott ki benne az a különleges értelme a jóságnak, az emberszeretetnek, a franciskánus önfeláldozásnak és a sztoicizmusnak, amely olyan sodró erővel árad lírájából. Ujević Ghandi-szerű, de egyéni ellenkedése ezekből a forrásokból frissült fel, de hevitették a népfelszabadító mozgalmak vagy a régi és népi kultúrák humanizmusának ideáljai és hullámvásai. Mivel pedig ez a líra, ez az életmű egy elképesztően teherbíró és tehetséges természetből csírázott, melyet nem tudott térdre kényszeríteni és elpusztítani sem a végzetes idő, sem tévedései és képmutatásai, azért ilyen izmos, ilyen ellenálló Ujević műve és megnyilatkozása, aminek emellett különös, kivételes és mégis szuggesztív hangsúlyt adott bohém, cigányosan szabad élete. Ez a természet úgyszólván százszor esett kísértésbe és százszor merült fel a füstből, hogy ne csak napvilágon, hanem ködön, füstkarikákon át is megcsilántsa, ontsa magából a dolgok, az élet, az elme titkainak dicséretét. Ujević énjét, Ujević szubjektumát egy különös iránytű — az értelem és a szív egysége — vezérelte, pedig ő maga ki tudja hányszor megsiratta ezt. Igaz, mint afféle eltévedt utas a világmindenségben, gyakran került sötét zsákutcákba, de az emberszeretet, a szépség, a gondolat és a fürkésző elme törvényei szerrint mindig megtalálta az országutat és a maga emberhez méltó haladási módját. Valami kedves csodálkozás, a természet és a kultúra szépségeinek átérzése, valami derűs állapot jelentkezett nála folytonosan, mégpedig ellenállhatatlan elemi erővel, annyi nehézség, türelmesen elviselt viszontagság, sőt könny után is, a lét gúzsbakötött, lebéklyózott, boldogtalanul zokogó erejének könnyei után.

Hogy felfoghassuk és legalább néhány nagy vonallal vázolhassuk Ujević költészetének keletkezését, fejlődését és áramlását, külön szem előtt kell tartanunk aktivista ifjúságát is. Már mint főiskolás börtönbe kerül. Később részt vesz az Ausztria-ellenes merényletek előkészítésében és az efféle vállalkozásokban. Tollával és politikájával népeink nemzeti és társadalmi szabadságának eszméit hirdeti. Ujević dicsőítette „az annyi Rigómező után legázolt, de le nem vert, és annyi borzalmas haldoklás után mégis élő népünk életképességét”. Huszonegy éves korában írta: „nem mondok le a szerbek és horvátok jövőjébe vetett hitről”. Hangsúlyozta, hogy a nép „makacsul hisz a saját jobb kezében”, amivel össze kell zúzni „a rabságnak nevezett sors vasabroncsát”. Elég sok gyönyörű bizonyíték maradt ránk Ujević „legénykedő ifjúságából” és nehéz ezt csak úgy szárazon megemlíteni, mégis, prózai módon mondhatjuk, hogy Ujević korán megnyilatkozott mint kivételes, erős és tehetséges egyéniség, aki lendülettel, egész lényével indult a társadalmi forradalmárok mozgalmába és öntudatosodott benne. Miután átélte az összeomlást forradalmi ifjúságunk 1913—1917 közötti általános összeomlásában, kiábrándulva magára maradván, boldogtalanul folytatta egyéni, hol dacos,

hol kétségbeesett útját, nem pedig a szocialista módon megszervezett mozgalom útját, mint Cesarec, Krleža és mások, ami számára természetes is volt. Ujević életműve azonban egészben véve nem az átmeneti, szocialista, humanista szellemmel való ellentmondás, mert — amint mondtuk — egyéni ellenkezés, nyugtalanság a polgári fejetlenség és élettelenység miatt, sőt sok helyen az új idő sóvárgása, sikoly az új idő után. *Rotonda* című versében Ujević autentikusan, költői módon fejezte ki ifjúságunknak — s nemcsak a miénknek — azt a ködös, kávéházi, tulajdonképpen kétségbeesett állapotát, amely az általános torzszalkodás és a haza romlása miatt, de a maga értelmiségi hibája folytán is, ideológia és kilátások nélkül maradt, mint valami kormányvesztett hajó.

Ujević költészetében és általában véve egész életművében a lázadó hangok, melyek az első világháború előestéjén a forradalmi ifjúság vak elemiségében keletkeztek és később az előítéletek meg a lehetetlen idők elleni további felháborodás forrásaivá lettek, fokozatosan erejüket veszítették vagy pedig átalakultak egy — hogy úgy mondjuk — hindú módon halk, de makacs ellenállással és a humanizmus megnyilvánulásává, Ujević a valóság iránti tevékeny magatartásból szimbólikus, néha önmagából kifordult állapotba esett és a nagy, ragyogó, dinamikus fiatalságból (mely után később annyit kesergett) kifejlődött legnagyobb modernista költőnk. A lázadóból megszületett a szívós sztoikus, a forradalmi ideológiából kifejlődött a tolsztoji passzív rezisztencia, melyet bohémkedés kísér, ez pedig termékeny talaja a fantazmagóriának, de ebben az esetben a szegények, a rongyosok, a garabonciások, a különcök, a padlásszobákban és kis odúban lakók, a kevés tudás és nagy fantáziák, az olcsó bárók és az ágyrajárók modernista szociális költészetének is (de nem a szociális irodalom értelmében).

Ötven esztendő alatt Ujević költészete alaktanilag átment úgyszólván mindazokon a forma- és kifejezés-kereséseken, melyeken az európai költészet is átesett Baudelaire-től Bretonig. Kiapadhatatlan, mindig friss ereje kitor minden verséből, érett és teljes alkotásaiból, és néha garabonciáskodó rögtönzéseiből meg a sivár kocsmákban, csavargások közben írt mellékes képzelgéseiből is. Fiatalkori költészetében találhatunk parnasszista lírához hasonló verseket, később pedig hol a korai, hol a fénykorában lévő, hol pedig a kubizmusba torkolló kései szimbolizmushoz hasonló verseket is. Van műveiben tiszta, szabad impresszionizmus, de akadnak expresszionista módra szaggatott versek is, nem a német expresszionizmusra emlékeztetően, hanem arra, amit Apollinaire fejezett ki. Van néha dadaizmus és szürrealizmus (még Breton előtt), unanizmusmal párhuzamosan, és így tovább. Mindezeket a kifejezéseket itt kiegészítésként használtuk. Mert Ujević költészete az anekdotás, elégikus és romantikus-parnasszista kezdettől az utolsó reflexív lírai megnyilvánulásokig, teljesen ujevići, bőségesen átítatva egyéniségével, teljesen a sajátos ujevići költői erő lélekzetében, szellemében, asszociációjában és képeiben él.

Könnyű ennek az életműnek a kezdetén megérezni az ifjúság líráját, mely romantikus módon, teljes hittel, de egyben elég sok szentimentalizmussal is nyitja rá a szemét a világra, és könnyű kissé később megérezni a korai összeütközést ezzel a világgal és a fiatal egyén szenvedését, aki szerelméből kiábrándultan megtorpan és zokog. Ujević szimbólikus lírája pedig „belső fénytől” ragyog; az a régi, az a szent én még egységes; megvan a tegnap is, a ma is, és az ábrándozás is, mely holdkóros ugyan, de sohasem fajul abszurdummá; tüz is van még, mely nem égette el, hanem most is égeti... Amikor „a valóság felrázásának” értelmetlenségével párhuzamosan (ami őt szenvedéseiben lírai módon „nem érdekli”) kibírhatalan mértékűvé növekedett „a belső viszály és egyenetlenség”, ez a viszály a kifejezések

belső kakofóniájában nyilvánult meg. „Borzalmasan tanulságos a stílus érdessége, az a stíluskakofónia annak a zűrzavarnak a küszöbén, melynek 1919-1920-ban kellett beállania” — írja Ujević. És valóban. Az említett esztendők után egyszerre mutatkoznak a különböző stílusok s az úgyszólván „automatikusan” sorakozó versek, víziók mellett költemények születnek a tömegekről is, az ember jövőjéről és boldogságáról, bölcselkedések és reflexiók az életről, a fennmaradásról ezen a planétán, és mindig a legyőzhetetlen én szemszögéből, mely mítoszt alkot magáról és a maga rejtélyéről az örök mozgás talányában.

Hornyik János fordítása

